ІВАН ФРАНКО

Руське плем'я в Залїсю (Трансільванії)

EX
LIB
RIS

PAUL R. MAGOCSI

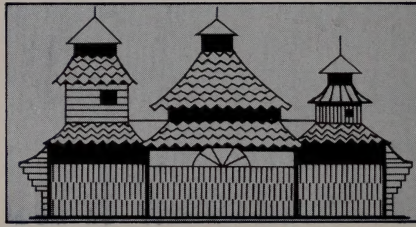

Писаня Івана Франка VI.

ПРИЧИНКИ

ДО

ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ.

114381

ЧАСТЬ ПЕРША.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

Львів, 1912.

Із друкарні Івана Айхельберґера, Ринок ч. 10.

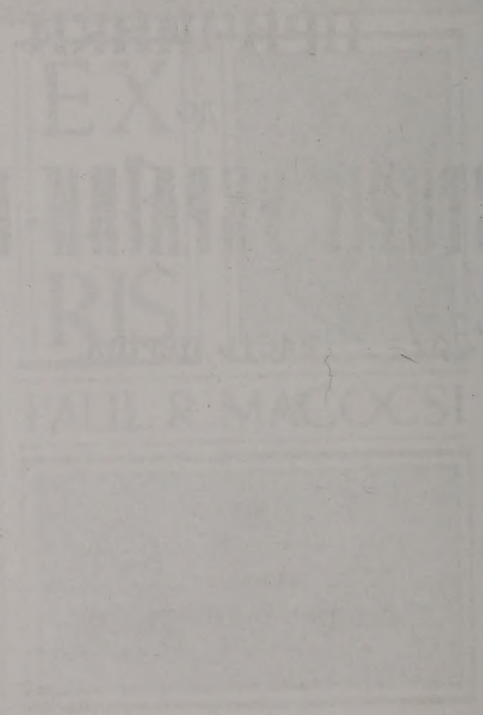

VI. Руське племя в Залїсю.
(Трансільванії).

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

На закінченє отсего першого томика моїх „Причинків до історії України-Руси“, що всї навязують до відповідних уступів монументальної „Історії України-Руси“ проф. М. Грушевського, подаю ґрупу дослїдів і матеріялів про маловідому доси, та все таки не маловажну парість українсько-руського племени, яка заселяла колись широкі простори на теріторіях Волощини та Молдавії, теперішнього королївства Румунії, а також іще просторійшої країни Залїся (Трансільванії), прозваної Нїмцями від назви міста Шибина — Siebenbürgen, по нашому Семигородом. Виходячи від досить скупої замітки проф. Грушевського, поміщеної в першім томі його великої праці, я переглянув деякі важнїйші збірки актового матеріалу, дещо зі старих письменників, і важнїйші праці новійших, особливо російських учених, і подаю тут здобутки тих своїх пошукувань та критичні уваги про дотичні праці в тій надії, що все те буде причинком до пізнаня минувшини нашого племени і заохотою для дальших дослїдів над його теперішнїм станом і памятками його минувшини.

Писано д. 5 липня 1912.

I. Вступні уваги.

З першого тому „Історії України - Руси“ М. Грушевського (друге вид. з р. 1904, ст. 198—8) знаємо дещо про істнованє Русинів у Семигородї. Вважаю не зайвим навести тут весь сей невеличкий уступ із книжки шановного професора, бо в ньому маємо в короткім нарисї зібране все відоме доси про значну часть нашого народа, що довгі віки прожила в країнї з природи дуже богатій і гарній, як рідко котра в Европі, прожила на досить високім ступнї цівілїзації і, як здаєть ся шановному професору, вигибла майже безслїдно в першій половинї XIX віку, а на мою думку живе там і доси в досить значнім числї.

„В Семигородї, — читаємо у проф. Грушевського, — вже нема Русинів. Вони згинули, можна сказати, на нашій памяти: ще на початку минулого столїтя мали бути їх останки. Слїд Русинів зістав тут тільки в численних хоро- і топоґрафічних назвах на цїлім просторі Семигорода, у всяких мадяризованих, румунїзованих і ґерманїзованих назвах, як Oroszi, Oroszfalva, Oroszhegy, Rusesti, Rusielu, Russdorf, Reuszdorfel, Rusz і т. и. Орографічна й топоґрафічна номенклятура Семигорода в загалї зраджує колишню славянську кольонїзацію, на котру аж пізнїйше налягали угорські, волоські та нїмецькі верстви, кольонї-

зацію осїлу і культурну від початку. На се вказує факт, що експльоатація соляних і рудних богацтв семигородських гір іде від славянських осадників; окно, баня — славянські назви для соляних і рудних ям, солянок — сї слова в мадяризованих і румунїзованих назвах повторяють ся дуже часто. В документах сї славянські елєменти виступають, від коли починаєть ся для Семигорода документальна історія — в XII. в., а численні „руські назви“ на території Семигорода виразно вказують, що той славянський елємент у певній части був руським. Документальні слїди руського імени маємо від XIII в., пр. гора Ruscia в грамотї 1220 р., місто Forum Ruthenorum засноване на початку XIII в.; тепер показуєть ся, що Bisseni актів XIII в. теж можуть означати Русинів. Ще в XV віцї було тут чимало Русинів, як бачимо із згадки одної папської булї з р. 1446, в якій читаємо: „Quod in regno Ungariae illiusque confinibus et Transylvanae partibus nonnulli Rutheni nuncupati, gens quidem satis populosa et grandis numero existant“. (Цитовано у Катона, Historia critica Hungariae ducum, t. XIII, p. 497).

В просторій нотї ч. 38, доданій до сего уступу на ст. 520—1 „Історії“ проф. Грушевського, подано досить богату лїтературу сеї теми, починаючи брошурою Вольфа „De vestigiis Ruthenorum in Transilvania“, виданою 1802 р., в якій автор описав останки Русинів у селах Reussdorflein, Великий і Малий Черґед і Бонґрад. Вольф начислив 130 родин, але його рецензент із р. 1807 піднїс се число до 200. Із новійших праць найважнїйші Реслєра „Rumänische Studien“ 1871, Кочубінського і Піча „Die dacischen Slaven“, які „оперли гадку про руську кольонїзацію Семигорода на фактах“. Мабуть сї факти занадто малочисленні і допускають ріжне толкованє, коли на думку проф. Грушевського, „справа ще не порішена остаточно“. Оттим то вважаю не зайвим подати

тут декілька фактів і спостережень із трьох публїкацій, із яких одна — місцева, семигородська, друга віденьська, а третя з р. 1595 на стілько бібльїографічна рідкість, що хоч автор твору, поміщеного там на першім місцї і в титулї, без сумнїву Поляк, книжка не названа в польській бібльїографії Естрайхера, який знає одначе сего автора, Бронєвского, і наводить одну його нїмецьку публїкацію.

2. Слїди Русинів у XII.—XIV. вв.

Перша з тих публїкацій, не визискана, як менї здаєть ся, дотеперішнїми дослїдниками питаня про Русинів у Семигородї, має заголовок: „Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen. Aus schriftlichen Quellen des zwölften bis sechszehnten Jahrhunderts gesammelt von Friedrich Müller, Gymnasialdirector in Schaessburg. Herausgegeben vom Verein für Siebenb. Landeskunde. Hermannstadt 1864“, 8^0, ст. XXXII + 236. Опубліковано в нїй 122 памятки, з яких найбільша часть — реєстри місцевостий та осіб, значна часть виписок із цехових книжок ріжних ремесел, метрик і реєстрів ріжних шкіл та бурс, дещо судових актів, купецьких кореспонденцій, а тілько найменша часть і то найпізнїйших має лїтературне значінє (уривки толкованя і поясненя недїльних євангелій, писані коло р. 1536, і молитва о пчолах, писана коло р. 1570). Все те памятки писаного місцевого нїмецького язика, вибирані зі старих писань або з друкованих книжок з метою переважно лїнґвістичною і без спеліяльної уваги на їх культурно-історичне значінє. Легко зрозуміти, що з богатих реєстрів імен і назв, які мав під руками редактор книжки, він вибирав тілько те, що вважав важним для своїх лїнґвістичних інтересів, а поминав усе чи то славянське, чи мадярське, чи румунське. Коли одначе, не вважаючи на се, книж-

ка дає досить цїкавого матеріялу для нашого питаня, то се можна вважати доказом елєментарної ендозмози руських елєментів з нїмецьким, яких новочасний дослїдник не здужав уже розпізнати й вилучити.

І так уже в першій збірцї, на ст. 1—7, що містить назви місцевостий, країв, народів, осіб, рік, гір і т. и. до кінця XIII в., стрічаємо кілька разів назву Шибин (Scybin, Zibin), обоє під р. 1202, Sibin під р. 1211, Cibin під р. 1212, Zebin під р. 1223 — усе в збірцї „Siebenbürgisches Urkundenbuch von Teutsch und Firnhaber.“ Wien 1857. Шибин очевидно славянська назва, від пня шиб, що заховав ся доси в чистій формі в польськім слові szyb у значіню правильно викопаної ями з гірничою метою. В руській мові сей пень заховав ся в назві озера Шибене, можливо, що також у словах шибениця, шибнути і в польськім szybować у значіню лїтати. Назва нашого гуцульського озера Шибене заховала ся досить докладно також у Семигородї в назві місцевости, може також гірського озера Scybinum, згаданій під р. 1310. Тамже згаданий також під рр. 1192—96 Cibiniensis praepositus. Мабуть осередком первісно руської людности було місто Cibinium, якого назва ще в першій половинї XVI віку держить ся обік нїмецької назви Германштат.

Під р. 1206 згадано Chrapundorf,, де Храпун — очевидно руське слово, der Schnarcher. Під р. 1285 маємо знов Krapundorf. На першій сторонї згадано під р. 1211 Borza aqua, ріка Борза, і там-же Borza terra, очевидно порічє тої ріки, а під р. 1218 стрічаємо Burza, під р. 1222 Bursza, під р. 1223 Boza, під р. 1225 Borze, під р. 1231 Bortze, під в. 1232 Borcze. Пор. борзии комони „Слова о полку Игоревѣ“ і галицько-руське борзо в значіню скоро.

Під р. 1208 у тій самій віденьській збірцї документів стрічаємо місцевість Karako. Під р. 1289 ся місцевість зоветь ся вже Korokou, під р.

1322 Craccov. Чи маємо тут назву утворену від мітичної славянської постаті Крака, чи від слів крок або кроква, все таки в формі Korokou маємо приклад характерного українського повноголосу.

Під 1219 у тій самій збірці документів стрічаємо Cundrow locus. В скобці біля сеї назви зазначено редактором, може, варіянт того самого документу Dumbro, і додано, що так називала ся також ріка. Думбро, се очевидно руська дуброва з характерною для панонського нарічя носівкою на у. Далі побачимо, що Панонці жили в Семигородї ще в 30-тих роках XVI в.

Під р. 1222 стрічаємо Clus, а побіч нього в скобках Kolos monostor. Коли Clus і Kolos (воно жиє доси в назві города Kolosvar) для нас доси загадкове, то долучене до нього monostor, се очевидно монастир, і то в безперечно руській і церковно-славянській формі. Коли-ж пригадаємо, що назва города Kolosvar відповідає нїмецькій Klausenburg, то для нас не буде нїякого сумнїву, що clus значить стілько, що латинське clausa, заперта келїя, помешкане монаха. Під 1225 згадано вже виразнїйше Clausiense monasterium, під р. 1232 коротко Clusa, а під р. 1245 Culus. В р. 1275 на тім місцї стоїть уже Kulusvar.

Під р. 1233 стрічаємо у перве назву Bistritz. Се очевидно назва ріки Бистрицї, але також назва положеного над тою рікою міста, якого опис із початку XVI в. подам далї. Під р. 1264 стрічаємо сю назву в формах Bistriche і Bystrice. Під р. 1290 цитований Urkundenbuch подає назви Byztyrche, Byztwerche, а під р. 1309 бачимо знов Bistrice.

Під р. 1265 названо ще вірно місцевість Wolkow; троха вчаснїйше в р. 1251 її назва записана Walko, в р. 1242 Volku, в р. 1275 Volko. Маємо тут без сумнїву руську назву села Вовків, тотожну з назвою села, положеного недалеко Львова, в безпосереднім сусїдстві Зубі. Згадана

під р. 1268 місцевість Rodna нагадує нам українську Родню, але може також нагадувати наше Рудно, від руди, або бути формою слова рідний. Ся місцевість у тій самій формі згадана ще раз під 1310; чи має що спільного з нею згадана під р. 1312 місцевість Rodnold або Radnoth, не беру ся рішати.

Під р. 1315 згадує ся місцевість Mosna — руське слово мошна, здрібнїле мошонка. Та сама місцевість згадує ся під р. 1317 у попсованій формі Noszna. Місто Мошна відоме також на Вкраїнї. Під р. 1359 згадано ту саму місцевість під назвою Muschna, пор. галицке село Мушина. Під р. 1318 згадано місцевість Zalatna, яка 1336 і 1361 р. стрічаєть ся в формі Zalathna з додатком „in medio Saxonum Cibiniensium adiacens". Очевидно маємо тут церковно-славянське Златна.

Того-ж самого р. 1318 згадана також місцевість Olchina, що треба читати по нашому Ольшина. Ся місцевість стрічаєть ся 1361 р. вже в попсованій формі Olzna sedes, а в топографії з першої половини XVI. віку бачимо її центром саксонської околиці, до якої належить 12 сїл (Olczna sedes, pagos habet duodecim). Нотую ще під р. 1349 назву тої місцевости в формі Alczina. Що згадану під р. 1332 місцевість Bwzd треба читати Будз і бачити в нїй назву від руського „будз", свіжо витисненого овечого сира, се видаєть ся менї досить правдоподібним. Так само не беру ся рішати, чи згадану під р. 1324 назву Sytne, яка під р. 1343 виглядає Zytne, не треба читати Житне. Безпосередно руське походженє вказує згадана під р. 1309 Rosz, а також згадана під р. 1330 місцевість Ruzmark, яка ще вчаснїйше, під р. 1330 згадує ся в формі Ruhcmark; ще раз стрічаємо сю назву під р. 1349 у формі Ruzmargc, а під р. 1377 Reiszmarkt.

Славянське походженє має очевидно також назва Wrbow, згадана під р. 1291, хоча форма з

півголосним р вказує радше на чесько-панонське, ніж на руське походженє.

Не зайвим буде зазначити, що й назва другого обік Германштату головного міста в Семигородї, Кронштату, первісно звучить Korona. Не вважаючи на латинське походженє сеї назви вона все таки супроти нїмецького Krone має без сумнїву славянський, хоч не спеціяльно руський повноголос. Треба зазначити, що назва Korona для сього міста появляє ся пізнїйше від первісної назви Brasum, пізнїйшої Brassovia, правдоподібно мадярської. Назва Brasum стрічає ся під р. 1288, у формі Brassou під р. 1331, а в формі Corona під р. 1336, 1355 і пізнїйше.

В другій половинї XIV. віку стрічаємо пару разів місцевість Богач, і то під р. 1359 у формі Bogacs, під р. 1366 у формі Bagach.

В першій половинї XIV. віку стрічаємо кілька разів назву місцевости, що з часом зробила ся також одним із головних міст Семигорода. Під р. 1315 вона являє ся в формі Medgys, під р. 1318 Medyes, а під р. 1402 знаходимо форму, здаєть ся, близшу до первісної руської назви Medwisch, що відповідає руському Медвіж, т. зн. медвежий город. Порів. назву галицько-руського села Медвежа.

Отсим, на мою думку, вичерпано топоґрафічний матеріял із XII. до початку XIV. віків, який дає нам книжка Ф. Міллєра. Поміщені в нїй реєстри особових імен і прозвищ дають значно менше матеріялу, та все таки й тут знайдеть ся дещо не позбавлене інтересу. Славянське походженє нагадують такі прозвища, як Petrus Smerstozil або Smerstoczil, згаданий у метрицї германштатської парафіяльної церкви перед р. 1400, якого назва нагадує радше руське Смертожил утїкни назад, ніж яке будь нїмецьке слово. Так само згаданий у тій же метрицї Petrus Czopp нагадує радше руське слово чіп, у старій формі чоп, ніж яке будь нїмецьке слово. Згаданий під

р. 1367 у реєстрі германштатських кожумяк Jacobus Hentmannisse найприроднїйше відповідає руському гетьманище з панонською носівкою. А вже без сумнїву руськими назвами треба вважати такі, як згаданий під р. 1372 Nicolas Baran та згадані під рр. 1412—13 Andreas dictus Rymer і Petrus Ywan. Під р. 1465 поміщено коротенький реєстр осіб, списаний германштатським бурмістром, що називає ся Nikolaus Rwsse безсумнївний слїд його руського походженя, хоч його визначне становище в нїмецькому містї свідчить про те, що він зачисляв себе до Нїмцїв. Безсумнївну руську форму має назва Vgrinus (Угрин), згадана під р. 1291. Можна бачити Русина під назвою Georgius Leynczyk, згаданою під р. 1389, пор. руську назву Лейчак, як називав ся руський посол до віденьської державної Ради з р. 1848. Так само назва Petrus Sculak, згадана під тим самим роком, може значити руське слово шуляк, пор. шулїка (Sperber), шульок (Kolben у ростин). Не менше правдоподібно треба бачити Русина під назвою Paulus dictus Chlisth, пор. українське хлист, хлистати. Треба додати, що в документах із р. 1210—1223 кілька разів згадуєть ся Vgrinus Colocensis archiepiscopus.

Варто зазначити руське походженє таких титулятур для означеня суспільного становища, як Vayvoda (воєвода), Bladicz oder Bischof (владика), udvarniki (посїдачі хлїборобських дворів), pristaldus (пристав). Цїкава з многих поглядів грамота короля Андрія II з р. 1219, а власне письмо до Йоана архіепископа стригонського (Strigoniensis), у якім король жалує ся на те, що многі nobilium regni, satellites Satanae, pacem perturbantes, Hungaros hostiliter affligunt (op. cit. ст. 13). Се доказ на те, що згадана тут шляхта була місцевого, немадярського походженя, і ще в початку XIII. в. ворожо ставила ся до зайшлих Мадяр. Тим самим письмом король надає канонїкам землю Вінч cum uduarnicis nostris et eorum

haeredibus in perpetuum possidendam. Тих удвар ників вичислено 26, між ними стрічаємо два рази прозвище Cuzma (Кузьма). Воєвода Leuke (може Левко?) має ввести каноніків у посїдане сеї маєтности. Під р. 1223 згадана terra Borotnik, пор. назву галицького села Бортники, а під р. 1228 mons Csuzberez — Чужбереж. Під р. 1219 згадано обік locus Bundrow, пор. галицько-руське село Бандрів, (var. Dombro, дуброва) також locus Paztuh — пастух. Декілька ґеоґрафічних назв має закінченє potac або patac, пор. наше потік, прим. Egwerpotac (ст. 24).

На сьому обмежую свої уваги до матеріялу, поміщеного в збірцї Ф. Міллєра, не маючи претенсії вичерпати з неї всього цїкавого з культурно історичного погляду. Зверну увагу особливо на лист Самійла, семигородського епіскопа, очевидно родовитого Семигородця, може навіть Русина, який 6. серпня 1453 р. з Константинополя, обертає ся іменем своїм і ще одного „владики або епіскопа“ (Bladicz oder Bischoff) до германштатської міської ради, нїмецькою мовою, з поздоровленєм і досить просторим оповіданєм про здобутє Константинополя Турками (ст. 62—5). Лишаючи се оповіданє для пізнїйшої публїкації, подаю тут у перекладї першу точку статута кронштатських кушнїрів із р. 1328, в якім сказано: „Перш усього постановляємо, щоб нїкого чужого не допускати до цеху, хто не має письменного посвідченя, що він здібний до працї і не ошуканець (validus et non spurcus); кождий, хто вступає до цеху, має дати чотири золоті угорські і два каменї (talenta) воску“.

3. Хрестоносцї в краю Борза в рр. 1211—1227.

Мавши нагоду на короткий час використати згадану висше книжку „Urkundenbuch zur Ge-

schichte Siebenbürgens", що творить XV том другого віддїлу „Fontes rerum Austriacarum" (вид. у Відні 1857 р.), подаю з неї інтересний історичний епізод із панованя короля Андрія II, який підписував ся також королем Galliciae Lodomeriaeque. Сей король в р. 1211 надав монахам хрестоносцям із шпиталю св. Марії в Єрусалимі, нїмецької народности, маєтність „terram Borza nomine ultra sylvas versus Cumanos, licet desertam et inhabitatam". Король надає їм сю землю „pacifice inhabitandam et in perpetuum libere possidendam" для розширеня границь держави. Він позволяє їм із золота й срібла, яке знаходить ся в тім краю, часть (не означену близше) давати до королївського скарбу, а решту лишати собі. Позволяє їм вільні торги й доходи з торгів, позволяє будувати деревляні замки й деревляні городи для оборони від Куманів. Жаден воєвода не має над ними власти крім короля. Вони самі вибирають собі судію, а король від себе додає: „Nos vero praemissos cruciferos in possessionem supra dictae terrae Borza per pristaldum (пристав) nostrum Jura nomine iussimus introduci". Він має об'їхати сю землю відповідно до границь, означених воєводою Михайлом, і детально описаних у документї. Між тими границями названо ріки Alt (пор. укр. Альта) і Борзу (ст. 8—9).

Нїмецькі хрестоносцї, що стояли під спеціяльною протекцією римської курії і мали від неї признану незалежність від усїх духовних властий Семигорода та Угорщини, поспішили заняти надану їм королем посїлість. В р. 1212 король потверджує зверхність брата Теодорика, якого вибрали собі самі монахи, і застерігає, що вони повинні з нової срібної монети, вибиваної з місцевого срібла, віддавати до королївської каси стілько, „quod sufficiat populo ibi conversanti"; упоминає їх, „ne populus ibi habitans ab eis in aliquo gravetur" — отже видно, що земля зовсїм не була пуста, але досить густо залюднена, —

і пригадує їм, що вони як вояки й монахи супроти ненастанних нападів Куманів кождого дня повинні бути готові на смерть в обороні краю (ст. 10—11).

Семигородська єрархія, певно не без впливу римської курії, з разу поставила себе досить прихильно до нїмецьких монахів-хрестоносців. В р. 1213 семигородський єпископ Вільгельм признаючи, що вони свою землю „a quotidianis paganorum incursibus defendunt, se omnibus periculis subicientes", надає їм право побираня десятини від усїх мешканців з виїмком тих Мадяр або Цікулїв, які би з часом оселили ся в тім краю (ст. 11).

Се надане на просьбу монахів потвердив папа Григорій у Римі письмом із 19. цвітня 1218 р. Чому так пізно, не можемо сказати. Очевидно доси хрестоносцї сидїли на своїй земли зовсїм безпечно і нїхто не чіпав їх. Здаєть ся, що відносини їх до короля протягом сих десяти лїт були хоч може не зовсїм добрі, та все таки зносні, коли король у р. 1222 потверджує їх знов у їх посїлости на Борзї, та вважає потрібним докладнїйше означити їх повинности. Він постановляє, що з золота й срібла, здобуваного в їх посїлости, мають давати половину до королївського скарбу, а для оборони проти Куманів мають будувати камяні замки та городи. Король надає їм нову посїлість, у яку впровадив їх „pristaldus noster Fataletus"; між границями тої посїлости названо „terminos brodnicorum". Надто монахи одержали від короля право на ріках Альтї та Мароши держати по 6 кораблїв для перевозу соли, яку одержували за дармо з королївських копалень, „quae Ocana (Окна) vocantur" Се надане потвердив папа Гонорій письмом із 19. грудня 1222 р., згадуючи при тім, що монахи за Снїговими горами відбудували на ново замок, названий Cuteburc, для оборони від Куманів (ст. 19—21).

В р. 1223 зайшла невеличка зміна в орґанїзації монахів. Вони одержали право вибирати з поміж себе архіпрезвитера або декана, якого за порученєм яґерського еп'скопа мав затвердити папа. Першим таким деканом був брат Герман (ст. 21—2). В р. 1223 відносини між монахами хрестоносцями й семигородською єрархією починають псувати ся. В листї до семигородського еп'скопа з 12. грудня 1223 р. папа Гонорій дорікає йому, що присвоює собі безправно судівництво над нїмецькими хрестоносцями в Борзї, кличе їх священників та клєриків на свій синод і силує монахів та їх світських підданих до плаченя десятин і инших данин. Рівночасно папа поручає остригомському архіеп'скопови в разї непослуху семигородського еп'скопа уневажнювати його присуди (ст. 22—23)

Рівночасно почали псувати ся також відносини між хрестоносцями й королем. В р. 1224 монахи жалують ся королеви на свою бідність, через яку не могли доси зложити йому довжних повинностий (nullum majestati regiae servitium poterant impetrari). Король знов розширяє їх посїлість і визначує їм річно 500 марок сріблом данини для королївського скарбу з обовязком удержувати трьох поборців і 500 королївських вояків у часї збираня данини. Коли би в часї війни король сам ішов у похід, монахи мають поставити від себе 100 вояків, а коли шле когось иншого в похід за границю, то лиш 50. Надто надає їм право вживаня лїса Blacorum et Bissenorum спільно з тими-ж Волохами й Печенїгами, далї право побирати по старому звичаю від дня св. Юрія, св. Стефана і св. Мартина по 8 день сировицю (соляну воду) без оплати. Побирати лїсовий матеріял із королївських лїсів можуть свобідно богаті й бідні (ст. 29—30).

Але вже 1225 р прийшло до катастрофи. В початку червня папа одержав від монахів на Борзї зажаленє на короля та його погрози,

і повідомленє, що вони вагають ся, чи не покинути їм сей край. Тексту сего зажаленя нема, в тілько лист папи до монахів із 10 червня, в якім він згадує про їх жалобу та поручає їм не піддавати ся нїяким погрозам і не покидати краю без дозвоку папи та їх маґістра, обіцюючи при тім заспокоїти короля (ст. 31).

Зараз 12 червня папа повідомляє про сю пригоду свойого леґата в Будї, посилаючи йому копію зажаленя монахів (ст. 32). Рівночасно шле до короля просторий лист, із якого довідуємо ся докладнїйше про те, що стало ся в першій половинї 1225 р. Папа пише між иншим: „Frequenter ipsorum fratrum recepimus querimonias, quod ipsos super terra eadem inquietas et frequenter tibi super hoc direximus scripta nostra". Очевидно непорозуміня між королем і хрестоносцями тягли ся вже довший час, тілько писані свідоцтва про них не заховали ся.

Далї оповідає папа, що недавно одержав від монах в відомість, буцїм то король з великою юрбою кінних наїхав землю братчиків, обтяжив їх великими поборами вартости 1000 марок, і значно спустошив саму землю. Надто він заняв замок, вибудуваний монахами за Снїжними горами, викинув із нього братську залогу, при чім деяких братчиків і їх людий королївські вояки повбивали, инших поранили, а деяких увязнили. Просьби братів, аби король дав їм сатісфакцію і випустив увязнених, він не услухав, але жалував ся на них папі, що вдирають ся на землю не даровану їм королем. Монахи заперечили сьому, а тодї король, як твердить папа, зажадав від них, аби вступили ся з дарованої їм землї, і додав тяжкі погрози (ст. 33).

Папа ужив усяких способів, аби вплинути на поступуванє короля. Одним із найстрашнїйших способів, якого в тих і в инших часах залюбки вживали церковні ерархи, було внесенє незгоди й роздору в королївську сїмю. Зараз 18. червня

папа обертає ся з листом до королевича Белї, сина короля Андрія, упоминаючи його, аби в тій части краю, що підлягає його зверхности з волї вітця, не допускав ся таких надужить, за які грозить церковна кара (ст. 35).

Король жалував ся папі через нунція на те, що хоч дав хрестоносцям землю й значні привілеї, але вони незадоволені сим armata manu забрали далеко більше і загрозили королеви, що радше згинуть усї в бою, нїж звернуть забране. Не задоволені тим, що не сповняють обовязків, вложених на них королем, вони переловлюють його підданих та обтяжають їх неналежними їм зовсїм тягарами та вимушенями, і загалом самі зробили ся тяжким тягарем краю (homines eius capiunt, indebitis eos exactionibus aggravantes, et aliis ipsi modis innumeris iniuriosi existentes plurimum et molesti). Між иншим вони не додержали також умови що до плаченя гроший до королївського скарбу. Король висловляє своє обурене на їх поступуване терпкими словами: „Sunt tanquam ignis in sinu, mus in pera et serpens in gramine“. (Вони ак огонь у пазусї, миш у місї і гадюка в траві, ст. 36).

Папа листом із 1. вересня поручив двом угорським епископам розслїдити се дїло. Чи вони підняли ся сеї місії, невідомо. З листу папи до короля з 27. жовтня довідуємо ся, що король таки викинув хрестоносцїв із свойого краю, а папа впоминає його покликати їх назад і вернути їм землю над Борзою (ст. 37—38). Король очевидно не послухав його, бо з листу папи до короля з дня 17. лютого 1228 довідуємо ся, що хрестоносцї зимою вернули до Риму. Папа знов упоминає короля, аби покликав їх на їх давне місце, і того самого дня пише також до королевої і до вешпрімського епископа листи, аби вплинули на короля в тій справі. Та король очевидно мав досить причин і досить сили волї, остояти ся при своїм рішеню.

Тим часом умер папа Гонорій, а його наступник Григорій ще й 1231 р, не покидає справи хрестоносців. У своїм листї до короля Анґрія з 30. цвітня 1231 р. він пригадує королеви, що хрестоносці за свойого побуту на Борзї не тілько заселили і управили сю землю, але надто збудували укріплений замок для оборони краю, а коли проти них виступили Кумани з великою силою, вони розбили їх і многих із них навернули на христіянство. Не вважаючи на те король напав на даровану їм землю, вигнав їх із неї та не послухав пізнїйших упімнень папи Гонорія і не хотїв навіть приняти маґістра хрестоносців Германа, щоб вислухати його оправданя (ст. 46—48).

Ще в жовтнї 1234 р. папа Ґригорій у листї до патріярха аквілейського грозить угорському королеви інтердіктом або екскомунїкою, коли не покличе назад хрестоносців (ст. 58). Ся погроза правдоподібно не була сповнена, бо король Андрій умер при кінцї 1234 р. Від р. 1235 йдуть документи з підписом короля Белї, і того-ж року папа Ґригорій адресує один свій лист venerabili fratri episcopo Cumanorum (ст. 60)

4. Свідоцтво Райхерсдорфера.

Перейду тепер до другої книжки, згаданої вже бібліоґрафічної рідкости. Вона має титул досить просторий, що звичаєм тих часів, коли була друкована, подає досить докладний огляд змісту. „Martini Broniovii de Biezdfedea bis in Tartariam nomine Stephani primi, Poloniae regis, legati Tartariae descriptio, antehac in lucem nunquam edita, cum tabula geographica eiusdem Chersonesus Tauricae. Item Transsylvaniae ac Moldaviae aliarumque vicinarum regionum succincta descriptio Georgii a Reichersdorff, Transsylvani, cum tabulis geographicis tam Moldaviae, quam Transsylvaniae. Prae-

terea Georgii Werneri de admirandis Hungariae aquis hypomnemation, addita tabella lacus mirabilis ad Cirknitz. Coloniae Agrippinae, in officina Birckmannica, sumptibus Arnoldi Mylii. Anno MDXCV. Cum gratia et privilegio S. Caesareae Maiestatis". Книжка формату малого folio обіймає на початку 6 ненумерованих карток, із яких перша містить вище поданий титул із сімболїчним рисунком, де в сяєві містить ся імя Ісуса в відомій цифрі JHS і з написом довкола: Nomen Domini turris fortissima. Друга й третя картка містять присвяту Мартина Броневського королю Стефану Баторію, датовану „in Tassarlagano pago Tartarico" дня 1. сїчня 1579 р. На картках 3 і 4 містить ся поазбучно впорядкований показчик змісту цїлої книжки, а на картках 5 і 6 на двох середнїх сторонах мапа Татарії й Криму зі значною частиною південної України. За сим іде опис Татарії, написаний Броневським, на ст. 1—24. Далї на двох ненумерованих картках на їх середнїх сторонах містить ся мапа Семигорода, а на сторонах 25—26 присвята королеви Фердинандови, написана Ґеорґієм Райхерсдорфером; на ст. 27—28 лист тогож автора до королївського канцлера, епископа Николая Оляга, датований Viennae Pannoniae д. остатнього цвітня р. 1550, далї на ст. 29—30 Elegia ad lectorem S. Reychersdorfferi, а далї на ст. 31—43 його-ж Chorographia Transsylvaniae; на ст. 44—45 його-ж Exhortatio ad Sacram Regiam Maiestatem, далї на ст. 46 присвята опису Молдавії королю Фердинандови, на ст. 47 коротка промова Ad lectorem, на ст. 48 вірш Moldaviae descriptio і дві епіґрами Yoannis Alexandri Brassicani і на ненумерованих двох картках на внутрішнїх сторонах мапа Молдавії, а потім на ст. 48—53 опис сего краю. На ст. 54 знов покладена коротка латинська вірша Ad lectorem, далї на ст. 55—57 віршована латинська дедікація Ґеорґія Вернера твору De admirandis Hungariae aquis баронови Зиґмунтови Герберштайнови, а на

ст. 58 вірш Йоана Людовіка Брассікана до Ґеорґія Вернера. На ст. 59—60 містить ся лист Гербер-штайна до Вернера, а на ст. 61—75 Вернерів опис De admirandis Hungariae aquis. На дальших двох ненумерованих картках містить ся детальна мапа Циркнїцького озера Як бачимо, зміст книжки досить ріжнородний, у якім звичаєм того часу наукові трактати не обходили ся без поетичних прикрас Не вдаючи ся в розбір змісту сеї книги зазначу тілько, що Мартин Бронєвский два рази як посол короля Стефана Баторія їздив до кримського хана і мав нагоду досить докладно оглянути всї важнїйші місцевости Криму. Що до другого автора, Ґеорґія Райхерсдорфера, довідуємо ся з його листу до епископа Николая Оляга, що він з порученя короля Фердинанда двічи їздив у посольстві до молдавського воєводи і з нагоди того поеольства вже перед тим вручив королеви короткий опис Молдавії. В елеґії до читача на ст. 29 оповідаєть ся се ось якими віршами:

At ne multa diu narrando tempora perdam,
Officii referam munera pauca mei.
Regia legati perfunctus munere iussa
Bis per Moldaviae barbara regna tuli.
Perqué Getas vexi patriae mandata Dacosque,
Qui modo de sylvae nomine nomen habent.
Intimaque Eoi lustravi littora ponti,
Unde vehit roseo Phoebus ab axe diem.

В короткій промові до читача на ст. 47 він знов ось якими словами оповідає про свій кільк разовий побут у Молдавії: „Минулих лїт маючи ріжнородні і прикрі порученя від Його королївської Милости до молдавської держави, я відбував туди посол ства і оглянув досить пильно всю ту країну аж до остатнїх границь її окраїн, і пізнав, на скілько позволяла моя здібність і трудности часу та обставин, положене

та окруженє сего краю, який положив собі тут описати ґеоґрафічним способом у короткім нарисї".

Цитована висше публїкація Ф. Міллєра „Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen" дає нам можність троха близше вглянути в житє й відносини сего письменника. На ст. 180—1 сеї публїкації містить ся його лист до міської ради Кронштату, в якім він упоминає ся за кривду двох горожан, що була сполучена також із його власною кривдою, і підписує ся Secretarius und Orator etc., що позволяє догадувати ся, що вже в тім часї (лист датований у неділю перед святом трьох королїв р. 1529) він займав досить визначне і впливове місце в своїй рідній громадї Кронштатї.

Свою хороґрафію Семигорода автор розпочинає історичним оповіданєм про початки римської провінції Дакії, про побіду Траяна над Декебалем, будову камяного моста на Дунаю, який Траян збудував для влекшеня собі доступу до задунайської Дакії, а його наступник Адріян велїв розібрати аж до поверхнї води зі страху перед улекшенєм варварам доступу до римських провінцій на південь від Дунаю. Далї йде характеристика чотирьох головних народностий, що в першій половинї XVI. віку замешкували Семигород. Се попереду усього Саксонцї, потім народність звана Ciculi, далї Мадяри (Hungari) і Волохи (Valachi). Подаю тут те, що на ст. 33 говорить ся про Цікулїв. „Цікулїя, кут Дакії, сумежний із молдавською землею а мешканцї того краю зовуть ся Цікулями. Говорять, що вони походять від Скитів. Вони живуть на основі своїх законів і обичаїв, а свої уряди роздїляють жеребом. Нїхто між ними не вважає ся нешляхотним, навіть коли власноручно оре або займає ся пасенєм череди. Про те се народ загартований і жорстокий (durum et asperum), немов уроджений для війни, який, як здаєть ся, мовою, обичаями й одежею не много ріжнить ся від Мадяр". Далї йде

досить неясне речене, яке тут подаю дословно: „Hi sunt Hunnorum antiquissimi, quos Ciculos appellare malunt quidam, quod e Scytis originem trahunt“. Видно, що дехто з необізнаних ближше зачисляв Цікулїв до Мадяр, а инші волїли бачити в них потомків Скитів, т. зн. Русинів.

„Цікулї жиють роздїлені на сїм околиць, які сами називають оселями (sedes), яких назви ось які: Sepsi, Orboi, Kysdi, Czijk, Gyrgio, Markus Zeek, Aranyas Zeek, так названі мадярською мовою, найвизначнїйші між иншими цікульськими містами. Czijk місто з північного боку, а Kysdi на лїво, положене у самих стіп Карпат. З ним сусїдує Gyrgio на захід під тими-ж стопами Карпат, земля гориста і мало управна (aspera) в крайнїм північнім кутї Семигорода. До Gyrgio притикає Marcus Zeek на південь у нутрї семигородської провінції, над долїшнїм бігом ріки Марош*). Головним містом сеї околиці єсть Zeckelwasserhel, по саксонськи Neumarkt (Новий Торг), місто дуже просторе, де часто відбувають ся многолюдні сходини Цікулїв. Мадяри і шляхта в тих околицях подекуди змішані з Саксонами, зближають ся потроха до Цікулїв мовою, одежею та уоруженєм. Сї три народности (Нїмцї, Цікулї й Мадяри) злученими силами та військом підготованим для военної акції, як загально приймаєть ся, достарчають 90.000 або й більше узброєних. І не тайна се, що ся країна протягом так многих столїть зазнала дуже богато ворожих нападів, але не було такого часу, в якім би вороги не мусїли уходити з неї з великою своєю стратою“.

„Жиють у тім краю також Волохи, але в розсипцї і без певних постійних осїдків. Вони, як свідчить їх язик, походять від Італїйців і свою провінцію (Молдавію) називають Флякцією, від

*) Анї одної з сих назв я не можу пояснити при помочи мадярського словаря; в усякім разї вони анї славянські, анї румунські. *І. Ф.*

якогось Флякка Римлянина, що припровадив сюди значну кольонію для оборони Мезії від Даків".

Далї автор описує головні міста Семигорода, починаючи від Вараждина, в якому згадує еп. скопа Ґеорґія, що був заразом скарбником семигородського королївства; там-же містила ся мармурова гробниця угорського короля Владислава. В околиці міста Колошвару (Klausenburg) згадує богаті копальні соли, що достарчали її головно для угорської столиці Буди. Головним містом Семигорода автор називає Шибин, Cibininm, по нїмецьки Hermannstadt, quae civitas huius regni metrepolis est et munitissima, aurique et argenti, rerumque omnium longe abundantissima" (ст. 35). Автор оповідає про семилїтню геройську самооборону Шибина в часї безкоролївя по смерти короля Владислава, коли то мешканцї сего міста власними силами й коштами не тілько сами остояли ся проти ріжних ворогів, але піддержали також іше инші міста, щоб не підпасти під чужу залежність.

Довкола Шибина містить ся сїм околиць саксонських, між якими стрічаємо Reussmarkt (Руський Торг) з десятьма селами і Olczna (Ольшина) з 12 селами. Церковна орґанїзація Семигорода складала ся з 8 парафіяльних капітул, між якими бачимо капітулу в Бистрицї з 23 парафіями, капітулу в Коронї з 30 королївськими парафіями і 2 капітули в Шибинї, з яких до одної належить 23, а до другої 22 парафії. Недалеко Шибина містить ся давня копальня соли в місточку Вижагна (від славянського выжьгати, яке Саксонцї прозвали Salzburg (ст. 36). Корона, по мадярськи Брашов, а по нїмецьки Kronstadt, славна ярмарками, на які приїздять Турки. До неї належить три передмістя, з яких одно заселяють Болгари, друге Мадяри, а третє саксонські рільники. В тім містї недавно повстала бібліотека, найбогатша на всю угорську державу

після розсипки славної біблїотеки короля Матвія Корвіна в Будї. В досить неясних висловах автор згадує про грецьку назву міста Stephanopolis, на пів варварську Cronopolis, мадярську Brassovia, панонську Burcza, яку „nostri autem Burciam vocant vel ab amne cognomine, qui id loci interluit, vel a radice, quasi dicas nostrate lingua Wurczia“. В околицї живуть Нїмцї в суміш із Цікулями, але до міста не приймають нїкого крім Нїмця (ст. 38).

Чотири милї від Корони лежить твердиня Фоґараш, із якої в р. 1541 підступом упроваджено семигородського воєводу Стефана Майлята, якого Турки за справою молдавського воєводи Петра завезли до Константинополя і там держать доси в тяжкій вязницї.

Подано далї опис Бистрицї. Вона лежить на широкій рівнинї, з обох боків має горби покриті виноградниками. Серединою міста тече ріка того-ж імени, а чотири милї від Бистрицї віддалена оселя Родна з богатою копальнею золота. Медіяш місто положене в осередку Семигорода, також богате вином і всякими живностями, вславило ся авантурою ґубернатора Людовіка Ґрітті, що 1527 р., звабивши до себе варажданського епіскопа Емерика Чибацького, вбив його, і за се обляжений у своїм містї Волохами та Саксонами був узятий насильно, виведений на поле і вбитий прилюдно разом зі своїми спільниками, а його два сини, хоч невинні, були покарані смертю молдавським воєводою.

В Колошварі згадує автор (ст. 39) між мешканцями окрім Саксонів та Мадяр також Панонцїв, що користують ся спеціяльною автономією, яку автор характеризує ось якими словами: „Eam (civitatem) Saxones mixti Pannonibus incolunt, iudicem et consules alternis vicibus quotannis concordibus suffragiis, nec dispari numero eligunt, hi Hungarum, illi Saxonem, suos quisque senatores salutant. Очевидно були в містї дві, мабуть

в основі віроісповідні громади, з яких одна складала ся з Німців і Панонців а друга з Мадяр.

При описї міста Білгорода, Alba Julia, що повстало з римської кольонії і має тепер нїмецьку назву Weissenburg, автор згадує, що тут колись жили Ґоти, яких слїди до його часу видні були в численних написах (ст. 40). На захід від того міста серед гір лежить оселя Абруґбаня, якої кінцева назва вказує на її руське походженє; ся місцевість незвичайно богата золотом і иншими металїчними рудами. Недалеко від неї лежить друга стара копальня золота Златна (Zalathna), яку за часів автора займали Волохи. Друга подібна оселя Керешбаня за часів автора замешкана була в суміш Саксонами й Волохами (ст. 42).

Автор кінчить свій опис ось якою горячою похвалою свойого рідного краю: „Est itaque haec nobilissima et opulentissima regio et provincia, pluribus aucta nationibus et incolis, omniumque rerum, quae ad humanum spectant usum, longe refertissima, auro et argento saliumque fodinis, ex quibus quotannis ingens thesaurus hauritur, cum viniferis montibus et iumentorum et pecorum ingenti multitudine undiquaque referta. Neque suspicetur quispiam, in tota Europa huic provinciae Transsylvaniae opulentia et amoenitate esse parem, aut usufructu praestantiorem" (ст. 43). По нашому сказати: „Се найкраща і найбогатша країна, заселена многими народами та мешканцями і щедро наділена всїм, що йде на пожиток людям, золотом і сріблом і копальнями соли, з яких що року черпають ся величезні скарби, з богатими виноградниками, скрізь благословенна незлїченим множеством усякого скоту та худоби. І здаєть ся менї, що в цїлій Европі не знайдете провінції, що рівнялась би богятством та приємністю і пожиточністю з отсим нашим Семигородом".

5. Праця проф. Кочубінського.

Отся статя була написана в мартї і в значній части надрукована в вересні м. р. на основі цитованих у нїй жерел. Тодї ще я не познайомив ся з основною студією проф. А А. Кочубінського „О русскомъ плємени въ Дунайскомъ Залѣсьѣ", що появила ся ще 1891 р. в другім томі „Трудовъ седьмаго археологическаго съѣзда въ Ярославлѣ 1887" ст. 9—66. Познайомивши ся з сею працею російського вченого, опертою в значній части на тих самих жерелах, якими користував ся я (окрім книжки Ф. Міллєра), вважаю відповідним подекуди доповнити свої спостереженя тими, які зібрав російський учений, а надто вказати на добрі й слабші боки його працї, закроєної на значно ширший розмір, як моя розвідка.

Праця А. А. Кочубінського, що займає неповна 60 сторін друку великого 4-о, розпадає ся на 15 (властиво 14, бо ч. 5 нема) роздїлів неоднакового розміру, переважно фільольоґічного змісту, з яких перший (стор. 9—10) навязує до давнїйшої працї автора про надволжанське Залїсє і властиво не належить до річи. В другім роздїлї автор, простуючи твердженє румунофілів про первісне населенє Семигорода Румунами або Валахами, підносить значне число ороґрафічних, ґідроґрафічних та топоґрафічних назв славянського походженя, які вказують на дуже давнє заселенє Семигорода славянським племенем (ст. 10—12). Давність того заселеня можна означити тим, що в початку XII. в. се населенє застала на місцї нїмецька кольонїзація, що прийшла сюди переважно в Фляндрії. Автор вичисляє ось які назви гір славянського походженя: Бик, Бистричова (Бистрич-гора, гора з якої витїкає Бистриця), Волкан, Верх або по волоськи Верф, Дїд, по мадярськи Det-hegy, de hegy значить хребет або гора; Дїл, по волоськи Dealu; та сама

назва у галицьких Русинів, принаймі дрогобицького пов.; Обрина, від старославянського Обръ (скорочене з Avarus), по чеськи й доси obr, obrovsky (велетенський); Прислоп (Priszlop) — автор не поясняє сего слова, бо його пояснене може дати тілько чоловік знайомий з гірськими відносинами та місцевостями галицько руських Карпат. Прислопами давно називали місця, куди ходили медведї і де на них заставляли пастки звані слопами. Така пастка на медведя, се була колода завішена досить високо на двох деревах над медвежою стежкою; до колоди при помочи відповідного механїзму прикріплювано на самій медвежій стежцї живе порося на принаду для медведя, який ідучи в ночи стежкою і хапаючи свою мниму здобич мусїв сїпнути механїзм, наслїдком чого колода падала з гори і вбивала медведя на місцї. Малий прилад такої самої конструкції, зроблений із двох дощок, кілків і деревляного язичка, названий слопець, уживав ся за моєї памяти в моїм рідним селї для ловленя миший. Села з назвою Прислоп (по польськи Przysłup) маємо в Галичинї в лїськім, горлицькім та калуськім повітах*); далеко більше стрічаємо в горах верхів та облазів з такою назвою; від сеї назви місцевостий походить також родинна назва Прислопський. Далї наводить автор назву гори Руська, по нїм. Russberg, з якої витїкає потік Чорна. Мадярську назву гори Astalko легко вивести від славянського с т о л ъ. Непевний автор що до походженя назв Batra, Batrina, хоча придаток „ина“ йому видаєть ся без сумнїву славянським, а самі назви близькі до слова ватра, яке у галицьких Гуцулів значить огонь. Назву Ватра стрічаємо в буковинських оселях Дорна Ватра і Ватра Молдавиця (Orz. 88).

Що до рік, то тут стрічаємо поперед усього

*) K. O. O r z e c h o w s k i, Skorowidz Galicyi i Bukowiny. Kraków 1872, ст. 67.

назви: Бистриця, по нїм. Feistritz, а в давнїх документах Beszterche; Думбрава, (старосл думбрава), в дімінутіві Dimbrovitza, доплив Дунаю, автор нагадує богато гір, осель та долин сеї назви в теперішній Румунії і вважає сї назви доказом давнього заселеня цїлого басену долїшнього Дунаю з лївого боку Славянами. Назви місцевостий, що походять від слова дуброва, польське dąbrowa, маємо в Галичинї та Буковинї: Дуброва 15, Дубровиця 7, Дубрівка 28, Дуброви 2. Се слово колись було навіть іменем власним: відомо, що жінка першого польського короля Мєшка була Чешка на імя Дубравка, по польськи Dąbrówka. Старославянська також назва Злата, потока, що з лївого боку впадає до Мароша. Мадяри переклали сю назву на своє Aranyos, що значить золотий. Один доплив ріки Самоша називає ся доси Красна; доплив Мароша називає ся Лопушник, від руського лопух, ростина, якої назва часто приходить також у назвах галицько-руських сїл; і так маємо Лопухову в рiпчицькім, Лопушанку в бірчанськім, старосамбірськім та турецькім, Лопушани в золочівськім, Лопушку в ланцутськім Лопушну в 10 місцевостях ріжних повітів і Лопушницю в бірчанськім (Orz. 45). Ріжні назви гірських потоків у Семигородї мають і доси при мадярських назвах приставку patak, слав. потокъ: Sar-patak, Kőrös patak і т. и. В ріжних частях Семигороду стрічаємо потоки з назвою Toplitza, теплиця. Не догадуєть ся автор славянського походженя ріки Aluta або Olta, що в старих документах називаєть ся Alta, пор. назву української ріки Альти, наведену висше.

В третїм роздїлї (ст. 12—14) автор переходить ряд назв заселених місць із слїдами славянського походженя, серед яких особливо цїкаві назви з носівкою, які я вважаю належністю панонських Славян, що після мадярського погрому з початком X. в. схоронили ся в значнім числї

до Семигорода і жили тут іще в першій половині XVI. в. Таких назв наводить наш автор 7: Domb, рум. Dimba, слав. дѫбъ; Dombro, рум. Dumbrava, слав. дѫбрава; Gombacz, слав. гѫба; Golumba, лат. columba, слав. голѫбъ; Gerend, рум. Grind, слав. грѫда, руське гряда, гряди (поперечні два бальки в хаті понизше стелї над пічю для складаня полїн конопель до сушеня і т. и); в Галичині стрічаємо се слово в назвах сїл Grzęda і Гряда львівського і камінецького, та Грядка цїшанівського пов. Lunka, слав. лѫка; сю назву має в Семигородї 7 осель, у Галичині її стрічаємо в двох селах, у ряшівськім і самбірськім пов. Старе славянське походженє виявляють назви Dyeva, слав. дѣва, Pestere, слав. пештера, руське печера; Strazsa. слав. стража; Ternavizca, слав. трьнъ, руське терен, пор. Тернавка, потік коло Ясениці Сільної, Тернава, назва 5 сїл у ріжних повітах, Тернівці перем., Терновець тарнівського і Тернавка, назва шести сїл ріжних повітів; далї Тернавське Терногора, Терноруда, Тернопіль і польські Тарнів, Тарновек, Тарновіца, Тарновець, Тарнівська Воля і Тарнівка (Orz. ст. 83).

Між містами Семигорода стрічаємо Білгород, по мад. Fejér var, в старих документах Alba Carolina; далї Vaszar hely, по слав. Градиште або Гредиште; Kapnik-banya, по руськи Копник, копальня, і баня — знач. теж копальня або соловарня, соляна жупа. Назву баня стрічаємо в богатьох галицьких місцевостях у формах: Баня (6 місц. ріжних підгірських пов.), Баниця (двох гірських повітів) і Баниля (трьох буковинських пов.). Корінь коп, копанє стрічаємо в многих галицьких місцевостях у ріжних формах: Копачі (2), Копачинцї, Копалини (5), Копань, Копанини (2), Копанка, Копанки, Копки і Копятин (Orz. ст. 36). Одно з найбільших міст Семигорода Колошвар, по нїм Klausenburg, у старих документах має назву Kolo або Clusa. Проф. Коч. виво-

дить сю назву від слав. ключ, на мою думку не зовсїм вірно; на лїпший слїд веде нас стара назва Kolos-monostor, яка означає замкнений (clausa) укріплений монастир. Чи справдї народня память вяже сю назву з іменем римського цїсаря Клявдія, чи може лат. назва Claudiopolis була пізнїйшою комбінацією Румунів, не беру ся рішати. Без толкованя лишає російський ученый назву Kraszna, руське красна, якої паралелї знаходимо в назвах галицьких місцевостий Красна (4), Красне (11), Красноіля. Краснопіль, Краснопуща, Красносїльцї (2), Краснославцї (Orz. 38 ст.). Руське походженє вказує назва міста Bistritz, очевидно нїмецька транскріпція руської Бистрицї, так само Russmarkt або Reussmarkt, у документах Forum Ruthenorum, найкрасший доказ, що вже в XIV. в.. із якого датує ся документ із сею назвою, в Семигородї, а власне в центральній його части, між Германштатом і Білградом, відома була національна назва Русинів. Славянське походженє виявляють назви секлерських міст Pentek (слав. пятокъ), Csek-Szereda (руське середа). Сюди-ж належать мадярські назви csütörtök (слав. чьтврьтъкъ, руське четвер) szambath (слав. сѫбота, руське субота).

У четвертім роздїлї (ст. 14—24) автор зупиняєть ся над слїдами добуваня соли в Семигородї, яке почало ся там мабуть іще в передісторичних часах. У початках історичних часів середнїх віків се заняте густо-часто вяже ся з назвами славянського, здебільшого руського походженя. До таких назв належать: Szolnok, що відповідає слав. сольник; Akna або Окна, слав. окно в значіню копальня, яма, руське вікно, віконище в значіню глубокої ями. Обі сї назви стрічаємі часто в назвах галицьких та буковинських місцевостий, як ось: Соль Сольця, Солець, Солина, Солинка, Солка (3). Солонець (2), Солонка (2) (Orz. 77 ст.), а також Окна біля Кицманя, Окняни, Окно або Вікно (2) і Оконин (Orz. 56

ст.). Копальні зелїза, якого добуване почало ся також дуже давно, характеризують ся в Семигородї славянською назвою Banya (баня), яка являєть ся в ріжних сполуках, як ось Banya-bük, Baja-de fjer (копальня зелїза, рум. fjer, з лат. ferrum), або в здрібнїлих Banyjka, Banyiczka, по руськи банечка). На сторонах 20—21 автор наводить досить довгий ряд (32) мадярських слів узятих майже живцем із славянської, в значній части з руської мови.

Троха ширше (ст. 22—24) говорить автор про славну в Семигородї копальню золота Златна, яку, не вважаючи на її славянську назву, вже в першій половинї XVI. в. зовсїм заселили Волохи. При сьому автор цитує відомого нам уже Георґія Райхерсдорфера, одначе в пізнїйшім виданю від того, яким користував ся я, при тім хибно називаючи його твір „Chronographia“ зам. Chorographia.

На сьому оглядї змісту перших 3 роздїлів (розд. 5 в статї нема, а зараз по 4 іде 6 на ст. 24) кінчить ся для мене інтерес статї проф. Коч., бо дальші роздїли (6—15) заняті виписками з документів та полемікою з ріжними румунськими та мадярськими вченими, яка для нас має менший інтерес. Завважу лише, що остатні 4 роздїли заняті спеціяльно питанєм про національність т. зв. Єдерових Русинів, у яких язиці, судячи по пробі поданій на ст. 51, пр. Коч не знаходить нїчого руського, а за те численні признаки болгарської мови. Далї він збирає систематично свідоцтва про істноване Русинів у Семигородї, яких, на його думку, вже в першій половинї XVI в. був дуже мало. Важне те, що ті Русини в деяких документах називають ся зайшлими з Угорщини і належать до протестантизму гельветської конфесії, т. зн. були кальвінїстами. Трудно зрозуміти, яким способом російський учений, констатуючи з одного боку присутність руського елєменту в Семигородї від XII—XVI в., а з дру-

гого боку майже повну неруськість т. зн. Едерових Русинів, власне потомків угорських Русинів-протестаитів, рівночасно признає, що саме вони були остатніми потомками семигородських Русинів і вже в початку XIX. в. винародовили ся зовсім, перемінивши ся або в Румунів, або в Мадяр.

Головною хибою дослїдів проф. Кочубінського я вважаю те, що він занадто поспішно і не розглянувши ся в давнїйших жерелах ідентіфікував часто згадуваних у жерелах XII—XVI в. Цікулїв (декуди їх називають також Siculi), що замешкували ще в першій половині XVI. в. майже цїлу північну часть Семигорода та його східнїй кут над рікою Борзою (ultra montes nivium), з невеличким мадярським племенем Секлерів, що живе доси в вилах двох річок Кокелїв довкола центрального свого міста Кокельсбурґа*). Без потреби також бачить проф. Кочубінський у племени, згадуванім не раз у жерелах під назвою Bisseni (чит. Бішені), варіянт до назви Rutheni; в тім племени, як переконує нас між иншим також свідоцтво Ф. Міллера, треба бачити не Русинів, але Печенїгів, яких останки в XI. в. виперті з українських степів знайшли собі захист у семигородських горах.

6. Матеріяли Ф. Ціммермана та К. Вернера з XIII.—XIV. вв.

Значно пізнїйше по написаню праці проф. Кочубінського вийшла в Германштатї в Семигородї двотомова збірка архівних матеріялів до історії Нїмців у Семигородї п. з.: „Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von Franz Zimmermann und Carl Werner“, якої

*) Пор. мапу Семигороду, поміщену при хорографії Райхерсдорфера в описанім мною виданю.

перший том, виданий 1892 р., обіймає час від р. 1191 – 1342 В тій збірці передруковано всї документи з віденьських Fontes rerum Austriacarum, цитованих висше, а надто додано значне число документів, що доповняють віденьську збірку в обнятім нею часї, а також доведено збірку до пізнїйшого часу. Дуже основно написана передмова (ст. VII—XXX) орієнтує про дотеперішнїй хід історичних студій та публїкацій про семи городських Нїмцїв. Вибираю з сеї збірки ряд топографічних назв і імен власних, що виявляють руське походженє і не були згадані в попереднїх роздїлах сеї студії.

Ось топографічні назви: Bahna або Bohna, млин згаданий під р. 1331 і маєтність, згадана під рр. 1291 і 1319, вказує на наше слово багно. Barómlak, околиця або село, згадане під р. 1305, нагадує подільське місточко Боремлю. Bazarab terra, згадана під р. 1331, нагадує Бесараб ю. Berlad або Barlad місцевість згадана під рр. 1319 і 1323, — назва тотожна з назвою українського села, відомого в XVII. в. (М. Грушевський, Історя України-Руси, т. VI ст. 60). Boje terra, згадана під р. 1231, нагадує наших Бойків. Borynka, замок у північній Болгарії, згаданий під р. 1273, нагадує наше село Бориню. Borothnik terra, згадана р 1223, нагадує наші Бортники. Karasou або Crassou, замок згаданий р. 1247, назва може походити від славянського красити, пор. руське крашанка. Cheresnyespatak, читай Черешнєшпатак, назва зложена з руських слів черешня й потік, згадано під р. 1332. Гора Kneslonkh, згадана під р. 1332, нагадує нашу Княжолуку, з панонською або польською формою łąka зам. лука. Пень „князь“ бачимо також у назві місцевости Knezeg, згаданій під рр. 1319 і 1323. Церков названа Cruz (читай круж) або Szenkerest, згадана під рр. 1270 і 1322, се св. хрест, у польській формі krzyż; у давнїйшій руській мові вживано слово крижувати. Село Chiestve

або з мадярська Cseszlve, згадане під р. 1320, се руське Черстве, з пропуском р. Соляна копальня Kulusakna, згадана під рр. 1310 і 1326, се Вікно недалеко міста Колошвару. Місцевість Gerebenes, згадана під рр. 1294 і 1303, має в собі пень жереб, пор. руське жеребець. Потік Gorbopathaka, згаданий під р. 1297, має назву, зложену з двох руських слів горб і потік. Маєтність Haraztus, згадана під рр. 1319 і 1323, нагадує наше гаразд. У назві гори Hydysholm, згаданої під р. 1313, бачимо в кінцевій части руське слово холм. Руську назву має замок Patak (потік), згаданий під р. 1273. Хутір Peczath, згаданий під р. 1247, нагадує руське печать. Околиця Pethelaka, згадана під рр. 1294 і 1334, нагадує назву Петеляк, відому у Львові. Назва села Rihuini або Richoini виглядала би по нашому Рихвини, від слова рихва, з нїм. Reifen (рід обруча), пор польське Rychwałd. Село Teremi, згадане під р. 1319, нагадує староруське слово терем. Місцевість Tuorozko, Turozko, Turusko, Torozko, згадана кілька разів у рр. 1262—1291, має в своїй основі назву звіря тура і заховала мабуть память про істнованє того звіря в Семигородї. Назва лїсом покритої гори Zuhodol, згадана під р. 1238, відповідає руському Суходол. Нарештї в назві околиці Udvar-Mykthelek, згаданої під р. 1291, перша половина — руське слово, рівнозначне словам двір або дворище.

Із імен власних зазначу ось які: Annych або Anich (читай Аннич або Аніч), пор. руське Анниця; так називала ся дочка одного ґрафа (comitis), згадана під р. 1325. Ivan de Bulenus Balk, згаданий під р 1263, має руську форму імени хресного. Прозвище Bazarab або Bazaras має заальпейський воєвода, згаданий під рр. 1327, 1333 і 1335. Під р. 1337 згадуєть ся Bolobuch, отець Николая, пор. українське прозвище Балабуха. Парох Павло має прозвише Chapurka, пор. раше „шьифурка“ — шапка грибова; се про

звище стрічаєть ся також у нїмецькій формі Tschappertsch. Каштелян Николай має прозвище Chicho, чит. Чічо, пор. прозвйще бориславського селянина Іван Чічі; слово чіча в дїточій мові означає гарний цвіт, чіча ляля — гарна дитина. Священник Николай має прозвище Kormosbach, чит. Кормошбач; першу половину сеї назви маємо в назві відомого перемиського адвоката Кормоша. Назва Johannes dictus Horoch нагадує уживану у нас назву Горох, взяту від ростини тої самої назви. Імя Iwanka має дочка шляхтича Григорія de Palatka, згадана під р. 1334; прозвище Palatka так само руське палатка; прозвище Іванка має епіскоп вараждинський, згаданий під рр. 1318—1327. Українську форму імени Софрон — Супрун стрічаємо в назві семигородської місцевости Suprunium і в назвах її горожан під р. 1247. Прозвище Tolmach (чит. Толмач) мають численні міщани Германштата, згадані в рр. 1319—1342. Нарештї прозвище Zwk (чит. Жук) мають численні шляхтичі, згадані під р. 1302.

На закінченє сего роздїлу годить ся згадати ще одно руське імя, що правда, не семигородське, але галицько-руське, яке стрічаємо в документї короля угорського Белї IV., виданім дня 2. червня 1247 р. В тім документї король надає посїлість Северин (Zeurino) у Семигородї мальтанським рицарям і при кінци документу подає реєстр найвисших достойників своєї держави, не як свідків, а як сучасників того наданя і, мабуть, для їх відома. Вичисливши наперед найвисших духовних достойників, реєстр починає ряд світських достойників ось якими словами: „Rectislao illustri duce Gallitiae et bano totius Sclavoniae“ (op. cit. ст. 76). Імя Rectislaus має у Феєровім кодексї (IV, 1, 447) варіянт Ratislao. Очевидно, се імя галицько-руського князя Ростислава, який, вступивши в службу угорського короля, доступив чести стати баном Славонії.

7. Тимчасове закінченє.

Для доповненя сего нарису про слїди Русинів у Залїсю згадаю коротко книжку И. Филевича „Исторія древней Руси“, т. I, Варшава 1896, який присвятив сему питаню декілька уступів, особливо на ст. 1—13 і 160—180, і зупиняєть ся головно на топографічних назвах краю. Не буду зупиняти ся при його дослїдах, які не довели його далї від його попередників, а зупиню ся троха довше на питаню, що таке Секлєри. Сучасна наука не лише в Росії, але також у значній части в західній Европі ідентіфікує семигородських Секлєрів із тим племенем, яке в давнїйших жерелах XII—XVI вв. зоветь ся Ciculi, а в пізнїйших Siculi. В нїмецькім лексіконї Мавра*) читаємо про них ось що: „Секлєри, се мадярське племя, що живе в трьох східнїх комітатах Семигорода (Удваргель, Еші і Фаромшек) і в мові та обичаях заховало богато старовини. Їх число виносить 450.000, але се число меншає наслїдком їх еміґрації до Румунії. Національна традиція бачить у них безпідставно (в нїм. fälschlich) потомків Гуннів Аттілї; правдоподібно вони мадярського або хозарського походженя, і були королем Владиславом I. та його наступниками переселені в східні околиці Семигорода як гранична сторожа. До р. 1848 вони вважали ся шляхтою і мали богато привілеїв, підлягали тілько свойому власному старостї (span) і судіям, а їх край аж до р. 1874 був поділений на 5 т. зв. столиць (szek). Хоч добрі пограничні вояки, вони довго опирали ся правильній військовій службі, і аж по подавленю повстаня ґенералом Букковом були змушені ставити три полки. В рр. 1848—9 вони допомогли Бемови до кількох побід“.

*) Meyers grosses Konversations-Lexikon, Bd. XIX. Wien und Leipzig 1908, ст. 261—2.

Для доповненя сих відомостий не зайвим буде подати те, що пишуть про Секлерів деякі старші історики. Німецький єзуіт Юрій Прай, що в XVIII. в. написав декілька важних праць про Угорщину та Семигород, у своїй книзї „Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum“, вид. у Відні 1741 р., на ст. 386 виводить Сікулїв від давнїх Скитів, яких він через помилку ідентіфікує з Пацінакітами, т. є. Печенїгами, яких мішали вже византійські історики XII. в. Він оповідає, що вже Константин Порфирогенет згадав про 8 племен Пацінакітів, які пізнїйше від Угрів були виперті з Дакії. З них племя Їіля заняло теперішню Дакію, племя Їіязічопон заняло Молдавію та Волощину. Племя Їіля під проводом свойого князя Стефана перейшло під власть Угрів і назвало ся потім від свойого положеня між лїсами Трансільванцями“. Як одинокий доказ свойого оповіданя наводить Прай оповіданє византійського історика Никити Акомината про війну цїсаря Йоанна Комнена зі Скитами в р. 1121, подане висше на ст. 145—146.

Той сам історик на ст. 179 наводить свідоцтво мадярського літописця Туроція, по якому Чаба, син Аттілї, опинивши ся в безвихіднім положеню, піддав ся цїсареви Гонорієви, від якого принятий був дуже гуманно. Але Гунни на диво затужили за рідним краєм і вернули ся до Скитії, а тілько 3.000 з них лишили ся в границях Трансільванії, і боячи ся, аби їх не називали Гуннами, прозвали себе Сікулями. Прай називає се твердженє смішним і неправдивим. Додам іще, що назва Секлерів по мадярськи пишеть ся Székely, а се слово найблизше стоїть до слова zékel, що значить сидїти або садити, так що назва Секлерів відповідає нашому „осадники“ або поселенцї. Се було би свідоцтво про досить пізне оселенє Секлерів у Семигородї.

Не зайвим буде зазначити тут іще про православний манастир Сікул і про инші цікульські

манастирі в Молдавії в другій половині XVIII. в. згадані в книжці „Житіе и писанія молдавскаго старца Паисія Величковскаго". Москва 1847, ст. 50—52 і ин. Не менше важною може бути також відомість, що австрійський географ Людвіґ Гайфлєр у р. 1855 подає ось яке число мешканців Семигорода з огляду на їх віроісповіданя: католиків 867.000, в тім числї 648.000 грецького обряду або унїтів, 219.000 латинського і 7.000 вірменського обряду, далї 637.000 православних, 295.000 кальвінїстів, 198.000 лютеран, 46.000 унїтаріїв і 15.000 Жидів. Румуни всї або унїти або православні, Нїмцї переважно Лютерани, а Мадяри по части католики, а по части кальвінїсти*). Тому, що Румуни всї належать до православного віроісповіданя, чи не найпростїйша річ буде бачити в семигородських унїтах людий того самого племени, яке в північній Угорщинї та Галичинї називає себе Русинами?

Про Секлєрів у тій статистиці не згадано нїчого. Коли допустити, що автор зачислив їх до Мадяр, а Мадяр кальвінїстів подає число 295.000, а надто всїх римо-католиків 219.000, то побачимо, що навіть приймаючи всїх Секлєрів за католиків, що не зовсїм правдоподібне, бо є католики також між Мадярами, а Секлєри всї належать до римо католицької церкви, число Секлєрів у 1855 р. не було більше як 200.000, а можливо, що й значно менше. Що давня назва Цікулї могла означати людий руського племени, се можна догадувати ся на основі сеї самої назви, що відповідає руському цикало, чоловік, який замість „чи" говорить „ци". Так говорять скрізь на галицько руськім Підгірю. В селї Нагуєвичах одного чоловіка, який замість загально-вживаного в тім селї „ци" говорив „чи", прозвали Чиправдою.

---

*) Ludwig Ritter von Heufler, Oesterreich, Ein geographischer Versuch, Bd. III. Die Karpathenländer von Oesterreich. Wien 1855, ст. 118.

Від уживаня форми „чи“ замість „ци“ пішли назви Чикало, Чикаленко, Чикалюк. Вкажу на аналогічні назви хорватських діялєктів: кайкавщина, чакавщина і штокавщина, взяті від ріжних форм слова „що“.